

Написане лишається

Лариса Мірошниченко

НЕВІДОМІ АВТОГРАФИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Першодрук п'яти невідомих листів Лесі Українки, написаних у 1911–1913 роках і надісланих з Єгипту в Кутаїсі. Три листи адресовано Феоктисті Семенівні Карповій (названій матері К.В.Квітки), а два — Марії Миколаївні Собіневській (вихованці Карпових).

Документальне уточнення датування автографів. Біографічний контекст листів. Поліфонічність епістолярного письма Лесі Українки.

Ключові слова: автограф, епістолярне письмо, адресат, інтонації романтика, родинний архів.

Larysa Miroschnyenko. Unknown autographs of Lesya Ukrayinka

This is the first publication of five unknown letters by Lesya Ukrayinka, which were written in 1911–1913 and sent from Egypt to Kutaisi. Three letters are addressed to Feoktysta Semenivna Karpova, stepmother of K.V.Kvitka, the other two — to Mariya Mykolayivna Sobinevska, foster child of the Karpov's.

The publication is supplemented with documents that underlie the autographs' dating. The biographical context of the letters and the polyphony of Lesya Ukrayinka's epistolary style are also elucidated.

Key words: autograph, epistolary style, addressee, romantic intonation, family archives.

Вирунули з невідомості п'ять автографів Лесі Українки, написані в 1911–1913 роках. П'ять відкритих листів на поштових картках, надіслані з Єгипту в Кутаїсі, що придбані музеєм письменниці при Волинському державному університеті імені Лесі Українки з ініціативи Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України та завдяки Сергієві Гальченку.

Три листи надіслано з Гелуана в Кутаїсі Феоктисті Семенівні Карповій, названій матері Климента Квітки, яка здебільшого проживала на Кавказі з подружжям Квіток. Дві картки адресовані дівчинці-гімназистці Марії Собіневській, вихованці Карпових (вона звала Феоктисту Семенівну “тьотею”).

Своєю особливою поліфонічністю листування Лесі Українки постійно приковує увагу дослідників. Що ж несуть у собі ці мініатюрні епістолярні тексти письменниці? Одразу ствердимо, що в їхніх лаконічних фразах — її незмінна щирість і безпосередність. “Та, зрештою, ти знаєш, — висловила вона матері думку про свої листи, — що я в крайнім разі мовчу, але ніколи не пишу того, чого не думаю”¹.

Подаємо тексти автографів невідомих листів Лесі Українки, зберігаючи авторський правопис, а також побіжно обгрунтовуючи час написання тих кореспонденцій, що не датовані письменницею.

Листівка без дати надіслана з Гелуана до Марії Собіневської, час її написання неможливо встановити й за поштовим штемпелем. Зате чітко прочитується кутаїська адреса: “Тифлисская ул[ица], д[омъ] Хабурзанія”. За цією адресою Квітки поселилися в кінці вересня 1910 року [7; 12; 322, 324]. 27 січня 1911 року, у період великих штормів, письменниця виїхала до Єгипту й 6 лютого прибула до Гелуана. До кінця лютого не мала сили писати. Найімовірніше, картку з написом поважному адресату “Маріи Николаевнѣ Собѣневской” послала на початку березня 1911 року.

“Дорогая Маруся! Спасибо тебѣ за твое секретарство, благодаря которому я часто получаю извѣстія о Вас. Прости, что я все не писала

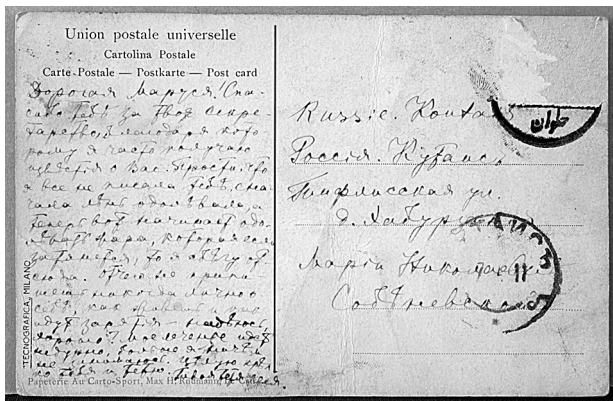
¹ Лист Лесі Українки до матері з Гелуана від 28 листопада 1911 року. Див.: 7, 337.

тебѣ, сначала лѣнь одолѣвала, а теперь вот начинает одолѣвать жара, которая если затянется, то я сбѣгу отсюда. Отчего не припишешь никогда лично о себѣ, как живешь и как идут занятія — надѣюсь, хорошо? Мое леченье идет не дурно, больше я ничѣм не занимаюсь. Цѣлую крѣпко тебя и тетю. Твоя тетя Леся”.

Не прочитується поштовий штампель і на відкритому листі

(з неповним датуванням “27. III”) на ім’я Карпової Феоктисти Семеновни. Натомість цей лист також надісланий на адресу “домъ Хабурзанія”, тому його дату можна встановити без помилки: 27 березня 1911 року.

“27. III. Дорогая Феоктиста Семеновна! Вѣроятно, эта открытка получится на Свѣтлый Праздник, а потому — Христос Воскрес! Желаю Вам много праздников встрѣтить здоровой и благополучной.

Я хотѣла выѣхать на страстной недѣлѣ, да, кажется, придется на пасхальной, но это уж навѣрно. Из Одессы буду телеграфировать о дальнѣйших намѣреніях.

Здоровье мое недурно. Здѣсь была сильная жара, но уже прошла.

Цѣлую крѣпко Вас всѣх. Ваша Леся”.

Наступний лист-картка до Марії Собіневської (з невиразним поштовим

штампелем) також датується авторкою без зазначення року: “23 XII”. Та знову чітко прочитується нова кутаїська адреса: “Джаяновскій пер[еулокъ], д[омъ] Кикодзе”. У листі до А.Кримського від 6 червня 1912 року у своїй точній адресі Леся Українка зазначила: “Джаяновскій пер[еулокъ], д[омъ] Чхеидзе” [7; 12; 395]. А в Ольги Косач-Кривинюк знаходимо суттєве уточнення: “1912. 21 [ст. ст.] січня Леся з К.Квіткою переїхали до Кутаїсу [з Хоні] (Джаяновський пер[еулок], д. Чхеїдзе), де була до середини жовтня” [3, 852]. За документальними джерелами, потім у Квіток була ще тільки одна кутаїська адреса проживання: будинок Кікодзе. Саме з цього помешкання поїхала смертельно хвора Леся Українка з рідними до Сурамі. Отже, з будинку Кікодзе письменниця виїжджала втретє до Єгипту. “8 [ст. ст.] листопада 1912 року Леся пише сестрі Ользі з Гелуана (Villa Tewfik)” [3, 859]. А відкритий лист до Марусі на підставі цих даних слід датувати: 23 грудня 1912 року.

“23 XII.

С Новым Годом! Дорогая Маруся! Вѣдь уже и Крещенье будет, пока эта открытка дождет?.. Мы собираемся праздновать Рождество по старому стилю, т[ак] к[ак] большинство пансионеров из России или копты, признающие тоже старый стиль. Впрочем, как мы можем вообще “праздновать”? Вѣдь и так ничего не дѣлаем, сидим на солнцѣ и болтаем — чѣм не праздник? Здоровье мое лучше, но доктор запретил ходить, и я сижу так же, как бывало в Кутаисѣ. Поэтому и письма мои скучныя.

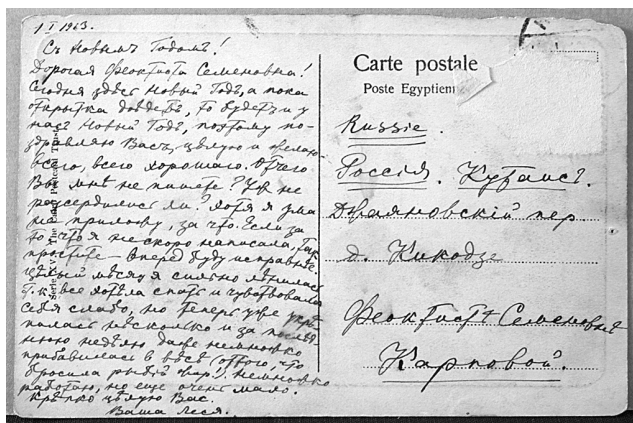
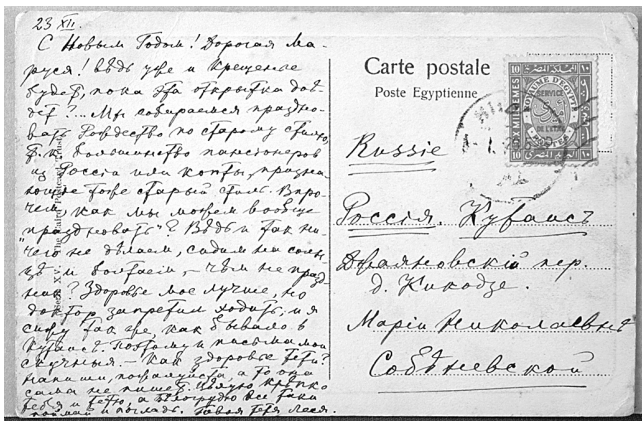
Как здоровье тети? Напиши, пожалуйста, а то она сама не пишет. Цѣлую крѣпко тебя и тетю, а Бѣлогрудю все таки поймай и поглядь.

Твоя тетя Леся².

Наступні два відкриті листи Лесі Українки адресовані Феоктисті Семенівні Карповій. За часом їх розділяють усього 4 дні.

"1. I. 1913. Съ Новымъ Годомъ!

Дорогая Феоктиста Семеновна! Сегодня здѣсь Новый Годъ, а пока открытка дождетъ, то будетъ и у насъ Новый Годъ, поэтому поздравляю Васъ, цѣлую и желаю всего, всего хорошаго. Отчего Вы мнѣ не пишете? Уж не разсердились ли? Хотя я ума не приложу, за что. Если за то, что я нескоро написала, так простите — вперед буду исправнѣе. Целый мѣсяц я сильно лѣнилась, т[ак] к[ак] все хотѣла спать и чувствовала себя слабо, но теперь уже укрѣпилась нѣсколько и за послѣднюю недѣлю даже немножко прибавилась в вѣсъ (оттого, что бросила рыбій жир!). Немножко работаю, но еще очень мало. Крѣпко цѣлую Вас. Ваша Леся²."

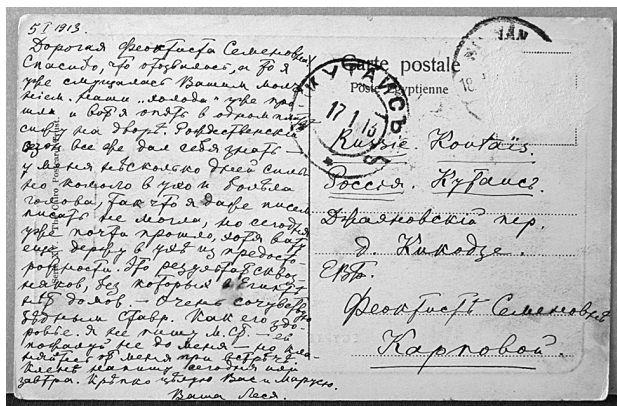

"5. I. 1913. Дорогая Феоктиста Семеновна!

Спасибо, что отозвались, а то я уже смущалась Вашим молчаніем. Наши "холода" уже прошли и вот я опять в одном платьѣ сижу на дворѣ. Рождественскій сезон все же дал себя знать — у меня нѣсколько дней сильно кололо в ухо и болѣла голова, так что я даже писем писать не могла, но сегодня уже почти прошло, хотя вату еще держу в ухѣ из предосторожности. Это результат сквозняков, без которых в Египтѣ нѣтъ домов.

Очень сочувствую бѣдным Ставр. Как его здоровье. Я не пишу М. Ст.² — ей пожалуй не до меня — но кланяйтесь от меня при встрѣчѣ. Кленѣ напишу сегодня или завтра. Крѣпко цѣлую Вас и Марусю. Ваша Леся²."

Як бачимо, поштові картки здійснювали передусім своє комунікативне, суто житейське

² Особи за цими скороченнями встановити не вдалося.

призначення. Для нас же автографи цих відкритих листів неоціненні насамперед “як свідчення епохи і як живий нічим не спотворений голос” [4, 11] видатної Особистості, якою була Леся Українка.

“Голос” щонайперше ми чуємо у змісті тексту-контексту листа. І тут особливо контекст ставить чимало питань. Ще одна сфера спілкування Лесі Українки, про яку знаємо дуже мало. Ідеться про адресаток, з якими життя пов’язало письменницю на довгі роки.

З 1904 року Феоктиста Семенівна Карпова здебільшого проживала на Кавказі, у названого сина Климента, якого бездітне подружжя Карпових змалечку ростило й виховувало. Першого року їхнього знайомства Леся Українка перебувала в Тифлісі “на пансіоні” в “дуже доброї господині” Феоктисти Семенівни (хоча й платила за те утримання чимало) [3, 732]. Коли ж 1905 року стали мешкати однією родиною, письменниця “значно розчарувалась” у ній: “[...] вона досі балує Кльоню, як дитину, — писала до сестри Ольги з Тифліса 7 (ст. ст.) березня 1905 року, — але дуже мало поважає в ньому людину, і се саме загрожує й Марусі. Вона здатна на всякі жертви, але здатна потім і очі вибивати тими жертвами, як трапитися, немов не тямить, що такі докори в сто раз тяжче приймати вихованцеві, ніж рідній дитині. До мене вона відноситься якось нерівно: коли дуже добре і навіть сердечно, а коли холодно і навіть трошки колюче, але я до тих всіх змін примінятись не хочу і не можу, тож держу завжди тон незмінно гречний, не переходячи ніколи в фамільярний, так мені вигідніше” [3, 749]. Попереду було ще 8 років співжиття, і письменниці судилося зазнати чимало прикростей від цієї жінки, що мала вкрай нерівний і дразливий характер. Ось рядки про Ф.С.Карпову з листа письменниці до сестри Ольги з Гелуана від 9 квітня 1911 року (нагадаємо: найраніша картка з тих, що тут публікуємо, датована 27 березня 1911 року): “[...] недавно я отримала від Феокт[исти] Сем[енівни] листа з масою скарг на Кльоню (вона належить до того типу людей, що, як то кажуть, “сам б’є, сам кричить”) [...]” [12, 344]. Сльози, істерика, за висловами письменниці, “безмежний егоїзм”, “крутість”, апелювання до “синовнього (або ще й іншого) довгу” падали на бідну голову названого сина, тримаючи його в нещадній “кормизі”, і небезпечно підривали разом з роботою в суді його і без того слабке здоров’я. Можна тільки собі уявити переживання Лесі Українки під час таких “сцен”. Адже вона “не могла без відрази бачити вульгарність і фальш, — свідчила Ізидора Косач, — хоч би й була та людина зовсім чужа їй” [6, 312].

Як повелось, у хаті Феоктисті Семенівні відступалася “ініціатива в господарстві”, однак “безконтрольна” господиня (“проби контролю кінчаються тільки істериками”) тратила дорогоцінних коштів відчутно більше, ніж можна було (її поїздки в Київ, часті походи в театр — вона не терпіла малих міст-“трущоб” і т. ін.). А тому загрозові злидні в останні роки, ніяк не дозволяли “зводити кінці до купи” [12, 407].

У вересні 1911 року письменниця з відчаєм зізнається в листі з Хоні до сестри Ольги (у зв’язку з “нападками” Ф.С.Карпової): “Колись я боялась лишити Кльоню самого, а тепер... може, скоріш би самого лишила, а то бувають такі “tête-à-tête, що від їх збожеволіти можна...” [12, 362]. Більше того, Феоктиста Семенівна, можна думати, у перші роки їхнього спільного проживання на Кавказі завдала пекучого болю й Лесі Українці. У листі від 18 лютого 1911 року до матері поетеса торкнулася й цієї теми: “Я дивлюсь тепер на її характер без жодних ілюзій, розчарувати вона вже нічим не може, деякі речі я їй простила, деяких, певне, не зможу простити до кінця мого життя, але то не залежить від того, чи буду я жити з нею, чи окреме. Тепер, коли мене що стісняє в спільному житті з нею, то скоріш саме те, що я не можу віднести до неї просто і щиро, як часом відноситься вона до мене” [12, 336].

З огляду на це прояснюється відчутна описова холодність поданих тут трьох відкритих листів письменниці до Ф.С.Карпової: постійна “гречність” тону, яку Леся Українка обрала у спілкуванні з цією людиною ще в 1905 році (продиктована почуттям гідності і правдою її високої культури), усе ж таки деінде зазнає ледь

помітних перебоїв в інтонації стриманих, рівних, позбавлених внутрішнього тепла фраз. “Отчего Вы мн± не пишете? Уж не разсердились ли? Хотя я ума не приложу, за что. Если за то, что я нескоро написала, так простите — вперед буду исправнѣ [...]” — вона з відтінком грайливої іронії натякає на свої “лінощі” — виснаженого в дорозі слабкого організму... Пишучи ці “обов’язкові” листи, Леся Українка добре усвідомлювала, що саме настрої Феоктисти Семенівни міг будь-якої миті зруйнувати той “хатній клімат”, від якого залежало самопочуття дорогої їй (і теж хронічно хворої) людини — Климента Квітки.

Два листи до Марії Миколаївни Собіневської — такі ж короткі за кількістю фраз, та в них володарює емоція в живому жвавому діалозі, без якого авторці не уявити спілкування з дівчинкою-підлітком. Безперечно, ці картки ставали маленькою й бажаною розрадою у “специфічній курортній нудззі” [12, 406].

Маруся³ була п’ятирічною дівчинкою, вихованкою Карпових, коли вперше побачила 1902 року Ларису Петрівну Косач у Києві в помешканні Карпових у Михайлівському провулку. Потім проживала з подружжям Квіток та “тьотею” Феоктистою Семенівною у Тбілісі, Телаві, Кутаїсі. З Лесею Українкою почалося її навчання у Тбілісі 1904 року. “Я вчу Марусю літератури: пишемо палки і читаємо байки”, — повідомляла письменниця М.В.Кривинюкові в листі від 9 листопада 1904 року [3, 737]. Згодом були уроки з іноземних мов, арифметики. Ніколи не забувала Марія Миколаївна й того, що саме Леся Українка навчила її вишивати й розмальовувати писанки. Письменниця піклувалася про Марусю як про рідну людину (саме 1911 року втішалася, коли загіднів після тимчасового загострення характер дівчинки-підлітка). Постійною турботою письменниці в останні роки життя була також і плата за Марусине навчання. 1914 року дівчина закінчила гімназію із золотим хрестом.

Зауважимо, що друга картка до М.Собіневської, яку тут подаємо, написана 23 грудня 1912 року. А незадовго до поїздки в Єгипет, у вересні, письменниця з розпачем писала сестрі Ользі: “Одержані літом гонорари я вже витратила на всяке залатування дірок нашого бюджету (подоріж Феоктисти Семенівни [до Києва] коштувала 200 р.), а тепер мені не обіцяють раніше січня заплатити за прийняту вже роботу, тимчасом за Марусине “право учения” і т. п. треба заплатити у всякім разі раніше січня. Через те я мушу просити тебе перейняти на себе Оксанин довг і прислати мені, коли не трудно, хоч 100 р. тепер [...]. Сі гроші, у всякім разі, підуть не на Єгипет, бо я не можу виїхати, лишаючи за собою злидні, се було б для мене не виносімо” [3, 857].

Маруся постійно листувалася з “тьотею” Лесею. Чимало її кореспонденцій зафіксувала Ольга Косач-Кривинюк у “Хронології”. Леся Українка із вдячністю згадує в листівці до Марусі від 23 грудня 1912 року про “секретарство” дівчинки: у кінці того року Маруся писала їй в Єгипет 30 листопада, 3, 18, 19 грудня [3, 862]. Проте жоден лист дівчинки до письменниці не відомий. А “почути голос” цього безпосереднього адресата Лесі Українки, по суті, “співавтор” її листів, душу якого вона з любов’ю виховувала й оберігала впродовж 10 літ, було б дуже цікаво. Дивно, як зберігся в архіві письменниці фрагмент Марусиного листа: він наклеєний на твердій оправі автоперекладу драми “Голубая роза” [1], переписаного рукою Наталії Вишинської-Гроздової. І хоч у тексті Марусиної кореспонденції явно вгадується “підказка” когось із дорослих, живий дитячий почерк і сумлінність письма на аркуші з учнівського зошита все ж передають емоцію дівчинки.

Маємо слухну нагоду з листами Лесі Українки до Марусі опублікувати й оцей невідомий лист адресата письменниці (зберігаємо правопис письма).

“[...] въ этотъ радостный день сказать вамъ Дорогая тетя Леся, мое сердечное спасибо за вложенныя въ меня Ваши первыя начала, о чемъ я всю жизнь буду вспоминать съ чувствомъ глубокой любви. Обнимаю васъ и цѣлую ручки. Всемъ, всемъ въ Зеленомъ Гаю низкій поклонъ. Крѣпко любящая и благодарная Маруся!”

³ Див. докладніше про М.М.Собіневську (Бешкурову): 2.

З листами цієї дівчинки в далекий Єгипет доходило до письменниці домашнє тепло, а вона як ніхто знала, за її висловом, “яку ціну мають листи з рідного краю, та ще й від приятелів!” [12, 404]. Цією вдячністю пронизані дві подані поштові листівки до Марусі з Єгипту. Письменниця багато вклала в маленький простір картки. Подякувати дівчинку за регулярні листи-повідомлення і попросити вибачення за “лінощі” (а то ж було повне безсилля після дороги!). І тут же заохотити Марусю до тієї відвертості, в якій, безперечно, вони спілкувалися одна з одною вдома. “Отчего не припишешь нікогда лично о себе [...]” — вона вириває свідомість дівчинки з-під обтяжливого нагляду “тьоті”, припрошує до душевної розкутості, якою сповнена кожна дитина. Її розмова з Марусею починається одразу, з першого ж запитального речення: “Дорогая Маруся! вѣдь уже и Крещенье будет, пока эта открытка доѣдет?..” І природно вдається до пізнавального моменту про коптів (безсумнівно, Маруся уже знала від неї, що так називаються прямі потомки древніх єгиптян), тепер же в короткому повідомленні йшлося про те, що більшість коптів також сповідують християнство. Стиль письма, як і мусило бути у романтика, живий, інтонаційно довільний, аж до “полегшених” висловлювань, що не могло не зближувати авторку й дівчинку-гімназистку: “сбѣгу отсюда”, “сидим на солнцѣ и болтаем...” А ще — спонтанний вияв присутності (може, йдеться про собаку чи кішку): “[...] а Бѣлогрудю все таки поймай и погладь”. Зворушливий факт про ставлення Лесі Українки до тварин.

Зауважимо і про візуальний ряд поштових карток. Ясна річ, художній бік кожної картки присвячений Єгипту. Поштові картки, неважко спостерегти, належать до двох серій. “Caire” — на картках з листами 1911 року — крупні зображення Каїра. Базар “Кап-Наліі” на поштовій листівці, надісланій Марусі (вироби з карбованого металу: сила-силенна підносів, люстр, світильників, на передньому плані — майстер з карбування по металу за роботою). На листівці 1911 року, що посилалася Феоктисті Семенівні, зображення святкової процесії арабів з верблюдами: динамічні постаті, виразні характери. На картках з листами 1912—1913 років — зображення із серії “Егупте”: майдан, вулиця, архітектурна пам’ятка. Такі художні картки письменниця посилала з Єгипту багатьом своїм адресатам — з її незмінним бажанням зблизитися з тими, хто був далеко від неї, візуально поділитися своїми єгипетськими враженнями. “Не розчарував мене Єгипет, а ще більше причарував, і тепер тільки я зрозуміла його до кінця геніальний хист, як побувала в Каїрському музеї”, — писала матері в листі від 3 січня 1910 року [12, 299].

* * *

Разом з п’ятьма рукописами Лесі Українки до музею письменниці надійшли 20 поштових карток з відкритими листами, що, найімовірніше, зберігалися в одному архіві. Серед них є одна листівка, адресована Лесі Українці від знайомої Шпилькиної, дві картки до К.Квіткі та “тьоті Лесі” від Марусі Собіневської, два відкритих листи К.Квітці, можливо, від його співробітників, одна листівка до К.Квіткі від Феоктисті Семенівни, один Марусин лист до Ф.С.Карпової і 13 карток (переважно вітальних) до Марії Собіневської від рідної матері, гімназійних друзів, знайомих. Важливо зауважити, що 14 з 20-ти листівок датуються часом, коли письменниця проживала з К.Квіткою та Карповими на Кавказі (найпізніша дата на листівці — 16 березня 1915 року). Можна думати, що зі змістом переважної кількості цих листів вона була обізнана. І ці тексти, безперечно, потребують окремого ґрунтовного дослідження.

Оскільки тут є картки, адресовані і Лесі Українці (надіслано до Телаві), і Климентові Квітці (до Кутаїсі, а з 1914 року — до Макіївки, село Дмитрівка, Донської області), і подружжю Квіток (у Ялту), і Ф.С.Карповій (у Хоні), і Марії Собіневській (маленькій дівчинці та підліткові) до Тифліса, у Київ, Кутаїсі, до Макіївки Донської області, які головню посилалися на ім’я К.В.Квіткі “для Марусі”), можна ствердити, що спочатку ці листи зберігалися в загальному родинному архіві подружжя Квіток і Карпових, який накопичувався переважно на Кавказі.

Згодом, звичайно, частина архіву Карпових та М.Собіневської могли відійти до їхніх приватних архівів (уже тоді, коли К.В.Квітка проживав у Києві). У 20-х роках

він надзвичайно ретельно збирав автографи письменниці, уболівав за долю тих рукописів, що були розпоршені по усіх усюдах, а те, що зберігалося в його архіві, надавав для ознайомлення Ользі Косач-Кривинюк. “Архів Клімента Вас[ильовича] мусить бути дуже великий, та й мемор[іальне] значіння Лесиних пам’яток багате, — писала Ізидора Петрівна Косач у листі від 26 січня 1963 року до музею письменниці в Києві. — Автографів Лесиних безліч. Коли сестра О[льга] Петр[івна] (здрібноло ми звали її Ліля) віддавала Лесине листування (з нею, з мамою та з іншими родичами) та манускрипти Лесині до І[нституту] А[кадемії] Наук в Києві (це було перед 2-ою світ[овою] війною), то й Кл[імент] Вас[ильович] дещо дав. А вона [ця частка] була прилучена до того, що Ліля здавала, але багато ще чого у нього тоді залишалось” [5]. Напевно, ідеться про передачу документів з родинного архіву Косачів у відділ рукописів Інституту літератури, що відбулася 9 лютого 1941 року, напередодні 70-ої річниці від дня народження Лесі Українки. На той час К.В.Квітка вже сім років проживав у Москві, куди змушений був переїхати після арешту, який стався в лютому 1933 року за обвинуваченням у так званій контрреволюційній діяльності, тобто фактично за його активну участь у розробці української термінології (зокрема юридичної, адже він був за освітою правником). Визначний український музичний етнограф, прекрасний піаніст, він двадцять останніх років працював професором Московської консерваторії. Там для нього найважливішою справою став абсолютно не вивчений на той час музичний фольклор малих народів Росії.

За нашими спостереженнями, Ольга Петрівна Косач-Кривинюк сумлінно зафіксувала у “Хронології” всі пов’язані з письменницею документальні джерела, які вивчила в архіві К.Квітки. Якщо не внесла їх в основний текст своєї книжки, то обов’язково згадала про них у “Підставах” (позначає “А. Л.”: “Архів Лесі”).

А от про жодну з поштових листівок, про які ведемо мову, у “Хронології” не зазначено. З огляду на це можна припустити, що десь у 1915 році частку архіву Квіток (може, з незначною кількістю їхніх власних кореспонденцій) було відокремлено (либонь, життєвими обставинами) і приєднано до архіву Олександра Антоновича й Феоктисти Семенівни Карпових чи Марії Миколаївни Собіневської.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Відділ* рукописів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 2. – №816.
2. *Дуба А.* Лесині коралі // *Жінка*. – 1993. – №2. – С. 6-7.
3. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970. – 927 с.
4. *Коцюбинська М.* “Зафіксоване й нетлінне”: Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001. – 300 с.
5. *Літературно-меморіальний музей Лесі Українки в Києві*. – КН-1357, А-361.
6. *Спогади* про Лесю Українку. – К, 1971. – 484 с.
7. *Українка Леся*. Збір. творів: У 12 т. – К., 1979. – Т. 12. – 696 с.

Надія Миронець

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА З РОЗАЛІЄЮ ЛІФШИЦЬ (1911–1918)*

Уперше виявлено в архівах, досліджено й публікується взаємне листування В.Винниченка з його нареченою, а потім громадянською дружиною Р.Ліфшиць за 1911–1918 рр. Листування містить багату інформацію про стосунки між кореспондентами, їхній світогляд, настрої, фізичний стан, побутові умови, дозволяє уточнити деякі моменти біографії письменника, обставини написання та видання творів, постановки п’єс, коло спілкування, участь у громадському житті тощо.

Ключові слова: листування, адресат, біографія, написання та видання творів.

* Продовження. Початок див.: СіЧ. – 2007. – №9. – С. 48; №10. – С. 62.